

Nekaj teoretično-metodoloških problemov proučevanja prihodnosti izobraževanja odraslih

Ilija Lavrnja

Čeprav je proučevanje prihodnosti zelo nehvaležno opravilo, saj zagotovo vemo samo eno, to pa je, da bo prihodnost prišla za sedanostjo (pesimisti bi rekli, da niti tega ne vemo zagotovo), je futurologija kljub temu v modi.

Družbeni kontekst futuroloških raziskav

Obstaja veliko raziskav, ki se ukvarjajo s prihodnostjo. Vse polno je uspešnih raziskav na različnih znanstvenih področjih. Vsi nestrpno napovedujejo, kako se bo v prihodnje razvijala družba na globalni ravni in kakšne spremembe lahko pričakujemo na različnih področjih človekovega dela in ustvarjalnosti. Vsa predvidevanja pa se gibljejo v razponu od skrajno optimističnih do skrajno pesimističnih pogledov na prihodnost. V skladu s poskusi predvidevanj pa iščejo tudi ustrezen metodološki inštrumentarij in teoretično utemeljitev za kar se da natančno predvidevanje možnega razvoja pojava, ki je predmet futurološkega proučevanja in raziskovanja. Prav sedaj pa je potreba po miselnih naporih predvidevanja in projekcije prihodnosti večja kot kdajkoli prej. Lahko bi rekli, da je to nuja, ki jo prinašajo zdajšnje razmere in da jih vsiljuje kulturni, civilizacijski in družbeni dinamizem. Sodobna družba, »ki se hitro spreminja«, vsiljuje potrebo, da te spremembe spremljamo, da predvidevamo, kaj se bo zgodilo v bližnji (in morda tudi daljnji) prihodnosti.

S temi hitrimi (in skokovitimi) spremembami pa se vsiljujeta vsaj dve s futurološkega stališča osnovni vprašanji: prvo je, kaj nam prinaša prihodnost, kaj nas v prihodnosti čaka; in drugo, kako vplivati na prihodnost in kako jo oblikovati. Poskus odgovora na prvo vprašanje, kaj nas čaka v prihodnosti (v hitrih in nepredvidljivih spremembah), vsekakor spremljajo občutki radovednosti »pogleda v prihodnost«, občutki negotovosti, nezanesljivosti, suma, strahu, pa tudi panike (Toffler in drugi). Ti trenutki iracionalnega podtona pri proučevanju in razmišljanju o prihodnosti niso nič novega. Imamo jih lahko za pojave individualne in družbene zavesti, njihova intenzivnost je spremenljiva in praviloma manjša v stabilnejših (in bolj statičnih) družbenih tvorbah, poveča pa se v kriznih trenutkih razvoja človeške družbe in civilizacije. V današnjih razmerah razvoja tehnike in tehnologije (petega, šestega in kdo bi vedel katerega tehnološkega vala, zaradi katerega nam zastaja dih) pa postaja ta podton strahu pred prihodnostjo bolj aktualen kot kdajkoli doslej, to pa je dejstvo, ki ga moramo upoštevati pri vsakem resnejšem razmišljanju o prihodnosti. Kot nujna posledica iskanja odgovora na vprašanje, kaj nam prinaša prihodnost (kakšna bo?), pa se skoraj pri vseh poskusih predvidevanja prihodnosti pojavlja težnja po iskanju odgovora na vprašanje: kako vplivati na prihodnost in na prihodnji razvoj (kako ju oblikovati?) – seveda v zeleni smeri.

V tem smislu so zlasti zanimivi poskusi iskanja ustreznih načinov preprečevanja nevarnosti, ki jih lahko napovemo iz

danega položaja in nezaželenega gibanja možnega razvoja, ki ga že zdaj lahko slutimo. Rešitev za predvidevanje možnega razvoja pogosto iščemo v kontekstu »družbenega razvoja in napredka«, čeprav naletimo na različna razumevanja razvoja in napredka. Družbeni razvoj in napredek je pogosto enopomensko vezan na tehnično-tehnološki razvoj in napredek, zanemarjene pa so številne druge vrednote skupnega življenja (individualna in družbena identiteta, integriteta in kontinuiteta, skupne in posamezne kulturne, moralne, pravne, gospodarske, ekološke in druge vrednote in kategorije), ki so manj »otipljive« od sestavin tehnično-tehnološkega razvoja, vendar so nedvomno sestavni del družbenega razvoja in napredka, od katerih je odvisna prihodnja družba.

Moč in meje futuroloških raziskav

V zdajšnjih časovnih okoliščinah se predvidevanje prihodnjega razvoja poskuša racionalizirati v obliki znanstvenega predvidevanja – futurologije, nastajajo posebni centri za futurološke raziskave, oblikujejo se posebne znanosti in znanstvene discipline, spreminjajo se stališča skupin in posameznikov, ki menijo, da »racionalno« ni sinonim za razvoj in da mora ravno »iracionalno« dobiti prostor v »znanstvenih predvidevanjih in odkritjih«. Poleg tega so navzoča tudi mnenja, da futurološke raziskave niso mogoče in da so tisti, ki so se odločili, da »odkrijejo« in ki poskušajo natančno zvedeti, »kam gremo« in kakšna bo naša prihodnost, v veliki zmoti. V temelju vseh izhodišč futuroloških raziskav (pojavov in procesov) je najpomembnejše vprašanje logična teorija pa tudi ustroj in metodologija predvidevanja prihodnjih izidov (naravnih pojavov in procesov, družbeno-zgodovinskega razvoja, spoznavnega procesa...).

Poleg tega, da futurološke raziskave delijo svojo usodo z vsemi drugimi znanostmi in temeljijo na poenostavitvi neizmerljivega števila določil resničnosti na določeno (sprejemljivo) število logičnih kategorij, so futurološke raziskave glede na druge raziskave v dvojno podrejenem položaju. Prvič: vse so usmerjene na »resničnost, ki je še ni«, in drugič: nimajo na voljo niti približno »natančnega in zanesljivo verificiranega inštrumentarija za predvidevanje prihodnjega razvoja«. V tem pogledu obstajata dve osnovni (skrajni) teoretično-metodološki izhodišči oziroma dva odgovora na možnost spoznavanja prihodnosti: racionalistični determinizem in empirični agnosticizem (Šešič, 1978). Temeljna zahteva racionalističnega determinizma je, da je za predvidevanje prihodnosti treba poznati izhodiščna (začetna) stanja, vidike, s katerimi se ta razodevajo in dejavnike, ki pogo-

jujejo pojav, zakone in zakonitosti razvoja pojava, ki ga proučujemo. Šele na temelju tega naj bi bilo mogoče znanstveno predvidevati prihodnost vsakega pojava. Za empirični agnosticizem ima predvidevanje bolj pomen »stave in prerokovanja« kot spoznavanja prihodnosti. Čeprav takšen pristop ne more biti teoretično-metodološka osnova za futurološke raziskave, pa utegnejo biti opozorila empiričnega agnosticizma – da absolutna vera v možnost spoznavanja v futuroloških raziskavah ni sprejemljiva, ravno tako pa tudi izhodišča racionalnega determinizma – da je zakonitost pojavov in procesov temelj njihovega predvidevanja, dragocena za vsako futurološko raziskovanje. V vsako teoretično-metodološko osnovo futuroloških raziskav oziroma v futurološki vidik vsake znanosti je nujno vgrajena »možnost verjetnosti dogajanja, verjetnost spoznavanja«, saj je konec koncev »verjetnost spoznanja tudi spoznanje« in mora tako biti nujno vgrajena v futurološke raziskave. V nasprotnem primeru bi ostali brez poskusov spoznavanja prihodnosti, kar bi človeka, družbo in samo znanost postavilo v položaj pasivnega opazovalca prihodnosti – svoje in družbene. Preprosto smo soočeni z dejstvom, da predvidevamo, da se bo zgodilo nekaj, kar lahko empirično preverimo šele v prihodnosti. Pri tem moramo izhajati iz osnovnih aksiomov determinizma, katerega osnovni smisel je, da »nobena stvar ne nastane iz nič« (Milić, V., 1978, str. 642). Temu bi lahko dodali še to, da so zelo pogosto možni tudi pomembni preobrati. V tem pomenu se prihodnost »kaže kot zrcalna podoba sedanjosti in preteklosti v zakrivljenem zrcalu, katerega parametrov zakrivljenosti ne poznamo« (Švajcer, 1988, str. 16). Vsako futurološko raziskovanje izhaja iz določene stopnje spoznavnosti predmeta spoznavanja (dejstev, zakonov, zakonitosti, smeri), šele na teh osnovah lahko postavljamo hipoteze o zakonitostih razvoja pojava v prihodnosti. Hipoteze, ki jih postavimo o prihodnosti, lahko preizkusimo samo, če počakamo, da napoči ta prihodnost (Mužić, V., 1985). Ravno dejstvo, da hipoteze futuroloških raziskav lahko preizkusimo samo tako, da počakamo na prihodnost, pa uporabljajo pozitivisti kot temelj kritike omejene moči futuroloških raziskav. V zgodovini znanosti so znani tudi primeri intuitivnih, nenadnih odkritij hipotez, kar je za futurološke raziskave še posebej zanimivo. Posebne težave nastajajo pri predvidevanju družbenih pojavov in procesov. Tu nastajajo težave že na ravni izbiranja dejstev (izbira in izoliranje dejstev od drugih zaradi njihove povezanosti in notranje zapletenosti, utrjevanje dejstev zaradi spremenljivosti in dinamičnosti pojava in njegovega notranjega ustroja in funkcije in podobno). To pa lahko privede do tega, da se v futuroloških raziskavah precenjuje vloga dejstev in se na njih gradi »slika« pojava v prihodnosti, zanemarja pa se miselno-teoretična dejavnost ali narobe – zanemarja se vloga dejstev, precenjuje pa miselno-teoretična (in intuitivna) dejavnost pri predvidevanju pojava v prihodnosti. Kljub poskusom vzpostavljanja metodološkega inštrumentarija za futurološke raziskave in iskanja zapletenih metodoloških pristopov in metod raziskovanja prihodnosti še vedno ostaja dejstvo, da vse futurološke raziskave temeljijo na metodah analogije, kontinuitete, ekstrapolacije in intuicije. Vse te metode pa ne dajejo možnosti, da bi opazovani pojav v prihodnosti lahko opazovali kot (geometrijsko) podaljšanje dosedanjega razvoja ali kot kontinuiteto razvoja, ker ni mogoče predvideti »vseh zadostnih in nujno potrebnih pogojev«, v katerih se bo pojav razvijal.

Možnosti in meje futuroloških predvidevanj razvoja izobraževanja

Prav gotovo na nobenem področju človekovega dela in ustvarjanja ni tako nujno potreben »pogled v prihodnost, kot je to na

področju vzgoje in izobraževanja« (Schmidt, 1971, str. 712). Izobraževanje je namreč vedno na meji resničnega, obstoječega, pričakovanega, mogočega in načrtovanega. Zato je besedna zveza »izobraževanje za (in v) prihodnost(i)« v bistvu tautologija, ker sta sama vsebina in smisel izobraževanja usmerjena v prihodnji čas. Usmerjenost izobraževanja v prihodnost nas pripelje do sklepa, da je futurološka sestavina neločljiv del proučevanja pojava izobraževanja, zato se predvidevanje nadaljnjega razvoja izobraževanja in celotnega obsega dejstev, ki ga pogojujejo, pojavlja kot neločljiv del proučevanja. To pa nikakor ne pomeni, da je proces predvidevanja nadaljnjega razvoja izobraževanja tako preprosto teoretično-metodološko utemeljiti. Razlogi za težave pri futuroloških raziskavah izobraževanja so predvsem v nedograjnosti teoretično-metodološke osnove in inštrumentarija, predmetni zapletenosti in mnogovrstni pogojenosti pojava izobraževanja. Predvsem je težko ugotoviti strukturne sestavine tega večdimenzionalnega pojava, ker ima vsako obdobje svoje sestavine (na primer tehnične, tehnološke, ekološke, informacijske sestavine usposabljanja za skupno življenje in komuniciranje). Številne futurološke raziskave temeljijo na sestavinah, ki izhajajo iz določenega trenutka. Predvidevanje razvoja izobraževanja je tako v skladu s strukturo in razvojem trenutnih sestavin, pri tem pa se v predvidevanje prihodnosti vnašajo že preizkušene metode analogije in kontinuitete (ki pa imajo omejeno spoznavno moč). Pri tem se pogosto dogaja, da se tisto, kar »resnično obstaja«, projektira v zaželeno, pričakovano in se »spremeni v tisto, kar bi moralo biti«, ali pa se načrtuje brez kakršne koli povezave z obstoječim in resničnim. Še večje napake v futuroloških raziskavah so storjene, če poskušamo tehnično-tehnološki razvoj in napredek postaviti v enopomensko odvisnost od izobraževanja, kar naj bi bilo v duhu nekaterih vizij prihodnosti zagotovilo, da je z izobraževanjem mogoče preprečiti neenakomerno rast in stihijsko nevarnost tehnično-tehnološkega razvoja in izgubo nadzora nad tem. V tem smislu futurološke raziskave izobraževanja izhajajo iz predpostavke, da izobraževanju v prihodnosti pripada pomembna (odločilna) vloga v prihodnjem razvoju družbe. Kako pa je to mogoče dokazati? V predmetno-metodoloških utemeljitvah futurološkega raziskovanja izobraževanja je temeljno izhodišče, da ima izobraževanje glede na družbeni sistem v celoti in glede na podsisteme globalnega in socialnega sistema vlogo odvisne spremenljivke. Družbeni, gospodarski in politični sistemi naj bi bili v bistvu odvisne spremenljivke, ki se razvijajo po zakonitostih lastnega razvoja (rasti in širjenja), o katerih ni treba in celo ne smemo dvomiti. Vse druge družbene dejavnosti, vštevši izobraževanje, je treba prilagoditi tej rasti in širjenju. Za razliko od vseh podsistemov družbenega sistema, vzgoja in izobraževanje kljub vsem motnjam v delovanju povsod bolj ali manj kažeta zvesto vlogo prilagajanja. Takšen prilagodljiv položaj izobraževanja je rezultat zdajšnjega kontinuiranega razvoja. V futuroloških raziskavah izobraževanja je nujno potrebno najprej rekonstruirati vsa »znanja« o izobraževanju in »pedagoškem mišljenju«, pri čemer je treba izobraževanje proučevati v okolju njegove izvirne narave in medsebojne odvisnosti od drugih pojavov, ki ga pogojujejo (osvobajajo in določajo). V teoretično-metodološkem smislu je treba razlikovati med vrednostno-normativnimi izjavami oziroma med metodološkim pristopom »raziskovanja prihodnosti« in »ustvarjanjem, oblikovanjem prihodnosti«. Glede na to, da se vsako futurološko raziskovanje pojavov opira na spoznavanje splošnih in nujnih odnosov v preteklosti in sedanjosti, se tudi v futuroloških raziskavah pojava izobraževanja kot neizogibna splošna metodološka predpostavka vsiljuje kar se da objektivno ugotavljanje determinističnih področij, v katerih se izobraževalna dejavnost izraža, pa tudi proučevanje in razlaga osnovnih vzročnih dejavnikov kot

»najbolj dinamičnih delov determinističnih sistemov« (Milić, str. 204), ki vplivajo na celoto oziroma na posebne vidike izobraževanja. Poleg tega je za predmetno-metodološko utemeljenost futuroloških raziskav potrebna preusmeritev, s katero se izobraževanje proučuje kot dejavnik prihodnosti. V tem smislu je treba besedno zvezo »izobraževanje v prihodnosti« zamenjati z besedno zvezo »izobraževanje in prihodnost«. To je med drugim tudi nujnost zdajšnjega kriznega položaja, v katerem se je znašel človek in ga ne more obvladovati, je pa že danes pogoj za njegov obstoj, bivanje in razvoj. Zato mora futurološko raziskovanje izobraževanja izhajati iz resničnih potreb in zmožnosti človeka (otroka in odraslega) in njegove vloge v iskanju osebne identitete in integritete ter ustvarjanja osebne in družbene prihodnosti. Tako nastanejo okoliščine, ki preprečijo, da bi v napovedih prihodnosti zapadali bodisi v zmote »prosvetljijskega optimizma« bodisi »tehnično-tehnološkega racionalizma« oziroma v enostransko povezovanje bistvenih človekovih potreb v procesu izobraževanja s kratkoročnimi ali dolgoročnimi spremembami in v prilagajanje človeka tem spremembam. Vprašanja prihodnosti niso niti približno vsebovana v vprašanjih, kot so: kako zagotoviti materialno blaginjo in gospodarski uspeh, rast in razvoj, temveč v vprašanjih: kako najti smisel in možnost za življenje človeka kot svobodnega bitja, ki bo ustvarjalo »bolj človeške razmere za prihodnost« in bo stvaritelj in ne pasivni opazovalec »prihajajoče prihodnosti«. Izobraževanje kot ustvarjalna človekova dejavnost ima (in bo imela) svojo notranjo logiko, svojo nujnost, vendar se ne bo dogajalo po logiki nujnosti kot »immanentni zakonitosti stvari« oziroma po logiki nujnosti kot mehničnega dogajanja, temveč v spletu cele vrste vidikov in pogojenosti. Brez preusmeritve predmetne utemeljenosti futuroloških raziskav izobraževanja kot zapletenih, dinamičnih in razvojnih pojavov, katerih prilagodljivost je zmanjšana na tisto raven, ki je poleg stabilnosti, prožnosti, dinamičnosti, razvojnosti ... ena od lastnosti delovanja sistema, je težko verjeti, da proučevanje prihodnosti izobraževanja ne bo »objavljena prihodnost«. Proučevanje prihodnosti izobraževanja (strukturnih sestavin, dejstev pogojenosti in delovanja), ki se je v preteklosti in sedanjosti ne glede na metodološki instrumentarij prilagajalo, nujno vodi v »preslikavanje« takšne razvojne smeri, ki ne bo nova kakovost. Zato je treba pri proučevanju prihodnosti izobraževanja izhajati iz tega, da lahko izobraževanje družbenemu sistemu in njegovim podsistemom v prihodnosti daje tisto, kar izhaja iz njegove avtentične, antropološke narave in funkcionalnosti (Pediček, 1987, str. 216). To hkrati pomeni, da je pri proučevanju prihodnosti izobraževanja treba tako v teoretično kot epistemološko-metodološkem smislu vzpostaviti tesnejše zveze z drugimi znanostmi, na primer s filozofijo, antropologijo, sociologijo, psihologijo, ekonomijo, kibernetiko, teorijo sistemov... Na področju proučevanja prihodnosti izobraževanja je treba nujno razvijati globalne raziskave, celovito (in interdisciplinarno) spoznavati pojave izobraževanja, razvijati sistemsko-strukturalne raziskave, s katerimi bo mogoče predvidevati smeri razvoja in možne »alternativne« »scenarije« razvoja izobraževanja v prihodnosti. Vendar pa se je treba tudi v tako celovitih pristopih izogibati »dokončnim izjavam« o prihodnosti razvoja izobraževanja oziroma je treba »spoznanja« jemati z določenim odmerkom dvoma in se pri tem izogibati apodiktičnim in dokončnim sodbam o izobraževanju tako na globalni ravni in o globalnih načelih kot glede posameznih vidikov proučevanja izobraževalnih pojavov. Nedvomno je tudi izobraževanje odraslih eno od področij izobraževanja, ki zahteva »pogled v prihodnost«. Čeprav se zdi, da je za odrasle prihodnost izobraževanja »prihodnost, ki se je že začela«, je izobraževanje v prihodnosti za odrasle zanimivo vsaj zaradi dveh razlogov. Odrasli se po eni strani nedvomno zanima-

jo za prihodnost svojega izobraževanja v pomenu »učee se družbe«, po drugi strani pa so odrasli lahko in tudi so ustvarjalci prihodnosti in prihodnosti izobraževanja. Prav pri proučevanju prihodnosti izobraževanja, pri katerem se odrečemo vsem izjavam o izobraževanju kot dejavniku prihodnosti, pripada odraslim v izobraževanju odraslih posebno mesto. To je že zdaj pogoj za reševanje kriznega položaja, v katerem se je znašel človek, ki se mu ni posrečilo obvladati makro in mikro sestavin svojega življenja in dela, kar je pogoj za njegov obstoj in človeški razvoj.

dr. Ilija Lavrnja
redni profesor na Pedagoški fakulteti na Reki

Literatura

- BONISCH, A.: Futurologie, Berlin, 1971.
 BOREL, E.: Probabilities and Life, Dover Publications, New York, 1982.
 GEOFFREY, O.: The Future Research, Surrey, Univ. Press, 1982.
 FRANKOVIĆ, D.: Škola budućnosti, Obrazovanje u budućnosti, Zagreb, 1985.
 KASALAPOV, V. V.: Metodologia socialnoga prognozivanja, Kiev, 1981.
 LAVRNJA, I.: Futurološki aspekti pedagoških istraživanja, Prosvetno delo, Skopje, št. 1, 1990.
 LAVRNJA, I.: Teorijsko-metodološko utemeljenje futuroloških istraživanja u pedagogiji, Odgoj i pedagogija u uvjetima demokratske preobrazbe, HPKZ, Zagreb, 1990.
 MUŽIĆ, V.: Odgojno-obrazovna tehnologija u budućnosti – neki vjerojatni trendovi, Obrazovanje i budućnost, Zagreb, 1985.
 MILIĆ, V.: Sociološki metod, Nolit, Beograd, 1978.
 PEDIČEK, F.: Iz uvoda v pedagoško futurologiju, Anthropos, Ljubljana, 3-4, 1987.
 RIFKIN, J.: Posustajanje budućnosti, Naprijed, Zagreb, 1986.
 SCHMIDT, V.: Znanstveno-tehnološka revolucija, šola in vzgoja, Teorija in praksa, št. 1-2, Ljubljana, 1971.
 ŠEŠIĆ, B.: Osnovi metodologije društvenih znanosti, Beograd, 1978.
 ŠVAJČER, V.: Dijalektika kontinuiranja i transformacije u projekcijama obrazovanja za budućnost, Budućnost obrazovanja, Beograd, 1988.